

Онлайн и офлайн дигитални колекции на Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“

Биляна Яврукова

Конвертирането на традиционните библиотечни фондове се прави с цел опазване на книжовните културни паметници и улесняване на достъпа до тях. Процесът на дигитализация е необходимо да бъде хардуерно и софтуерно обезпечен, за да има видими и устойчиви резултати.

Още през 2000 г. Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ получава по проект от „Отворено общество“ скенер за книги, който се използва основно за нуждите на услугата „Доставка на документи по електронен път“, а по-рядко за процес на дигитализация на редки и ценни издания. В този период дигитализацията не е навлязла в българската библиотечна практика, а и библиотеката не притежава необходимите софтуерни продукти, с които да изгражда дигитални колекции, което се оказва решаващо за забавяне на процеса на дигитализация.

Първите стъпки към изграждане на дигитална библиотека са направени още през 2002 – 2003 г. с реализирането на проект за създаване на „Библиотека за българска славистика“. Тя има за цел да представи *творчеството на средновековните книжовници и техните произведения* и да *дигитализира трудно достъпни старопечатни издания, книги и документи от фонда на библиотеката на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*.¹ През 2010 г. в рамките на проект „SUDigital – Дигитални ресурси за проучване, опазване и популяризиране на българското културно-историческо наследство“ е ремонтирана съществуващата фотолаборатория и е превърната в Дигитален център, разполагащ със скенер за книги и две офис машини, подходящи за автоматизирано сканиране на нови печатни издания.

Две години по-късно е закупен и модерен скенер SupraScan, който позволява висококачествена дигитализация и може да бъде използван за документи с размери до формат А0. През 2009 г. Университетската библиотека участва в учредяването на фондация НАБИС. В нейната дейност е включено и закупуване и поддържане на софтуерен продукт за изграждане на дигитална библиотека. С това се поставя същинското начало на процеса на дигитализация в Университетската библиотека. Изпълнени са необходимите условия – процесът на дигитализация е хардуерно и софтуерно обезпечен.

През 2013 г. в структурата на Университетската библиотека е обособен отдел „Дигитализация“, в който се извършват всички дейности по дигитализацията – от сканирането до създаването на метаданни и организирането на дигиталните обекти в колекции. В отдела работят трима щатни специалисти – двама библиотекари и един организатор дигитализация, които извършват целия процес. Така се осигурява всекидневна системна дейност по реализиране на поставените от библиотеката цели, свързани с дигитализиране и организиране в дигитални колекции на редки и ценни библиотечни документи, съхранявани във фондовете на библиотеката, както и на колекции с учебна и научна литература.

¹ Библиотека за българска славистика: Bibliotheca Slavica [онлайн]. Достъпно на: <http://ns.libsu.uni-sofia.bg/slavica/BibliothecaSlavica.html>

Системната работа и добре структурираният процес позволяват бързо нарастване на колекциите и включените в тях ресурси. За период от 6 години дигиталните обекти непрекъснато нарастват, за да достигнат над 7100 заглавия в края на 2018 г.

Година	Заглавия, включени в дигиталните колекции към края на съответната година
2013 г.	479
2014 г.	902
2015 г.	1784
2016 г.	3174
2017 г.	5900
2018 г.	7135

Табл. 1. Развитие на дигиталните колекции по години

Водещата роля при подбора на библиотечните ресурси, които да бъдат дигитализирани, е свързана с научните интереси на потребителите, които са с енциклопедична или най-често отраслева насоченост. При подбора Университетската библиотека се придържа към изискванията на чл. 27, ал. 1 и 2 от Закона за авторското право и сродните му права, които гласят: (1) *Авторското право се закриля, докато авторът е жив и седемдесет години след неговата смърт.* (2) *При произведения, създадени от двама и повече автори, срокът по ал. 1 започва да тече след смъртта на последния преживял съавтор.*²

Една от основните задачи на библиотеката е да осигурява с литература учебния процес в Софийския университет, ето защо тя приема поръчки от преподаватели за дигитализиране на библиотечни документи, необходими за обучението на студентите. Потребителите активно участват в процеса на дигитализация. Налага се да бъдат дигитализирани библиотечни документи, които не са с изтекли авторски права. В този случай преподавателят, направил поръчката, подписва декларация, че е съгласен да предостави за ползване авторски произведения в дигитален формат. Ако той не е носител на авторските права, се задължава да открие авторите или техни наследници, за да попълнят декларация и едва тогава библиотеката дигитализира поръчаните заглавия. За улеснение на преподавателите на сайта на библиотеката има формуляр за заявка за дигитализиране.³

Библиотеката дигитализира и библиотечни документи, които са с ограничена екземплярност, но са с висока ползваемост, тъй като са необходими за учебния процес. Тези дигитализирани библиотечни документи се предоставят за ползване само в рамките на университетската компютърна мрежа.

Към 31 май 2019 г. в дигиталната библиотека на Университетската библиотека са създадени следните 15 колекции, съдържащи над 7631 ресурса:

- Литература за читатели със специални образователни потребности (358 заглавия);
- Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (206 тома);
- Автореферати на дисертации, защитени в СУ „Св. Климент Охридски“ (1490 заглавия);
- Научни публикации на преподаватели от СУ „Св. Климент Охридски“ (77 заглавия);
- Учебна литература (301 ресурса);

² Закон за авторското право и сродните му права [онлайн]. Достъпно на: <https://lex.bg/laws/ldoc/2133094401>

³ Заявка за дигитализиране на книги и статии [онлайн]. Достъпно на: <http://libsu.uni-sofia.bg/digiform/digiform.php>

- Архив на акад. Стоян Аргиров (239 ресурса);
- Архив на проф. Стоян Романски (377 заглавия, непълнотекстово);
- Библиотека на проф. Боян Пенев (4091 заглавия, непълнотекстово);
- Ръкописи (48 заглавия);
- Български старопечатни издания (67 заглавия);
- Колекция „Славика“ (1822 – 1922) (82 заглавия);
- Чужди старопечатни, редки и ценни издания (XVI – XXI) (35 заглавия);
- Автореферати на дисертации, защитени в други висши училища и научни институти (13 заглавия);
- Фотографии (75 ресурса);
- Периодични издания (7 заглавия в 172 тома).

На сайта на Университетската библиотека в секцията „Дигитални колекции“ е представена всяка от колекциите с кратка информация за същността и значението ѝ за библиотеката и приблизителния ѝ обем. Това отговаря на световния опит в областта и на препоръките за изграждане на добри дигитални колекции.

Университетската библиотека предоставя услуга за дигитализиране на учебни ресурси в помощ на студентите със специални образователни потребности.⁴ След дигитализиране на даден библиотечен документ файлът преминава през процедура за оптично разпознаване на символите (OCR), което впоследствие позволява на незрящите потребители да го прослушат с подходящ софтуер или да го прочетат с брайлов дисплей, които от 2009 г. са на разположение на студентите в специализираната читалня. След процедурата се преминава през процес на редакция, за да бъдат коригирани евентуални грешки при оптичното разпознаване, което гарантира високо качество на предоставяната услуга и значително улеснява ползването на ресурсите. В колекцията са добавени само редактираните ресурси, макар сканираните и оптично разпознатите ресурси да са много повече. Дейността се извършва от двама библиотекари, за които това е допълнителна задача, което забавя процеса на редакция. Колекцията „Основна литература за незрящи студенти“ може да се използва от всички настоящи и дипломирали се студенти със специални образователни потребности на Софийския университет. С цел защита на авторското право и нерегламентирани сваляния и повторно включване в други подобни колекции достъпът е с потребителско име и парола.

Колекция „Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски““ съдържа най-новите томове от сериите на емблематичното за университета издание, както и отделни по-стари томове. Те са разпределени в подколекции според факултетите в Софийския университет. В колекцията се качват целите томове. В електронния каталог на Университетската библиотека всички заглавия от първия том, публикуван през 1905 г. до днес, са описани аналитично. Библиографските записи са създадени със съответните връзки, позволяващи да се проследи развитието на всяка една от сериите. При наличие на пълен текст записът препраща потребителите към него.

Колекция „Автореферати на дисертации, защитени в СУ „Св. Кл. Охридски““ съдържа автореферати на дисертации от 2011 г. до днес. Със заповед на Ректора на Софийския университет защитилите дисертационни трудове в Алма Матер се задължават да предадат на Университетската библиотека хартиено и електронно копие от автореферата на своя труд. Хартиеният екземпляр се съхранява във фонда на Университетската библиотека, а електронното копие се

⁴ Законът за авторското право и сродните му права (чл. 26б. ал. 1.) позволява *Без съгласието на носителя на права и без заплащане на възнаграждение е допустимо използването по реда на този раздел на писмени произведения или свързани с тях други обекти на закрила в полза на лица с увреждания, които не позволяват четенето на печатни материали.*

представя в дигиталната библиотека. Колекцията е организирана в подколекции по факултети и департаменти, което позволява лесна навигация и възможност да се проследят научните интереси на учените, работещи в университета. Метаданните в дигиталната колекция съдържат само данни на български език, но в електронния каталог записът съдържа автор, заглавие и резюме на английски език.

Една от последно създадените колекции е „Научни публикации на преподаватели от Софийски университет „Св. Климент Охридски““. Тя съдържа депозирани до този момент научни публикации – статии и монографии на преподаватели. Някои от тях са дигитални копия, а други са публикувани онлайн. Университетската библиотека е разработила аналитично и продължава да разкрива съдържанието на периодичните издания на Софийския университет, което обаче е крайно недостатъчно, за да се разкрие публикационната активност на преподавателите. Основната ни цел е с времето тази колекция да обединява в максимална пълнота научната продукция на Софийския университет, която би могла да се ползва както за ресурси с отворен достъп, така и за ресурси с ограничен достъп в рамките на университетската компютърна мрежа в зависимост от политиката на източниците, в които са публикувани част от трудовете или по изрично желание на авторите. Всички качени материали в колекцията са представени след предоставяне на декларация от страна на авторите, където посочват волята си за достъп до публикациите. Колекцията съдържа подколекции по факултети, всяка с разделите „Книги“ и „Статии от периодични издания и сборници“.

Колекция „Учебна литература“ е една от най-бързо развиващите се колекции и е насочена изцяло към учебния процес в Софийския университет. Тя съдържа подколекции по факултети. Всяка от подколекциите е разделена на книги, периодични издания и статии. Всички включени библиотечни ресурси са пълнотекстови. Подборът на документите е направен в резултат на заявки от преподаватели и след подписване на декларация за предоставяне на право за пълнотекстово публикуване онлайн. Някои от ресурсите са включени в резултат на повишен интерес и липса на достатъчно екземпляри в мрежата от филиални библиотеки, които да удовлетворят читателското търсене. Голяма част от тези ресурси са достъпни само в университетската компютърна мрежа. В момента библиотеката работи приоритетно по развитие на тази колекция.

Университетската библиотека всяка година получава около 8000 тома дарения, в това число и автореферати на защитени дисертации в други висши учебни заведения и научни институти в България и чужбина. Някои от тези автореферати са придружени с електронно копие на оптичен носител, а авторите настояват за предоставянето им в електронен вариант на потребителите на Университетската библиотека, поради което е организирана специална дигитална колекция за тях.

Колекцията „Архив на акад. Стоян Аргиров“ е една от първите колекции, създадени от Университетската библиотека. Стоян Аргиров ръководи библиотеката в продължение на 36 години и я изгражда като културен и научен институт. Колекцията съдържа три подколекции, в които са поместени съхраняваните в библиотеката лични фотографии, ръкописи на лекции и публикации. Фотографиите са качени от фондация НАБИС и в Europeana photography. Ръкописите на лекциите се съхраняват при специален режим в Университетската библиотека и представят първите четени лекции по библиотекознание в университета.

„Архив на проф. Стоян Романски“ е колекция от титулни страници на ръкописни дипломни работи по етнография, чийто научен ръководител е видният български учен проф. Стоян Романски.⁵ В колекцията са включени всички дипломни работи, съхранявани в Университетската библиотека. Като основа за създаването на метаданните служи описът, подготвен от Анна

⁵ Стоян Романски (1882 – 1959) – преподавател по славянско езикознание и етнография в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Ангелова.⁶ Дипломните работи не са представени пълнотекстово, тъй като повечето от тях са под защита на Закона за авторското право и сродните му права. От всеки ръкопис са подбрани емблематични страници. Оригиналните документи се ползват в библиотеката при специален режим. Това е една от двете колекции, които не представят пълнотекстово ресурсите, но позволяват да се направи научно изследване и при нужда да се използва оригиналният ресурс. Създаването на колекции от титулни страници и илюстративни части от книги е практика и в редица други научни и образователни институции като колекцията „Илюстрации от колекцията от редки и ценни издания и ръкописи на Университета в Корнел“⁷, „Илюстрирани заглавни страници на медицински текстове от XVI и XVII век на Университета на Илинойс в Чикаго“⁸ и др.

Колекцията „Библиотека на проф. Боян Пенев“ съдържа заглавните страници на изданията от личната библиотека на българския учен. Представени са първите страници, съдържащи посвещение или личен автограф. Колекцията е създадена по инициатива на преподавателите от Факултета по славянски филологии. Разделена е на 9 подколекции по език на изданията. Така структурирана колекцията позволява изследване на културните и научни връзки на учения Боян Пенев и дава възможност да бъдат изучените влияния, формиращи възгледите му. През 2017 г. по повод 135-годишнина от рождението на професора колекцията бе официално представена от университетски изследователи.

Колекция „Ръкописи“ представя ръкописи, съхранявани в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, който притежава една от най-богатите сбирки от гръцки и славянски кодекси. Част от представените ръкописи имат и инвентарни номера на Университетската библиотека, тъй като фондът от ръкописи е прехвърлен към центъра с цел проучване и осигуряване на по-добри условия за съхранение. Представянето на ръкописите онлайн позволява достъп на широк кръг потребители.

Колекция „Български старопечатни издания“ е разделена на две подколекции – Старопечатна периодика и Старопечатни книги. Библиотеката е дигитализирала цялата колекция от старопечатни периодични издания, които притежава. Старопечатните книги, включени в колекцията, са съобразени с учебните програми във Факултета по славянски филологии. Приоритетно са дигитализирани буквари, граматика и възрожденски учебници, както и отделни заглавия художествена литература. Част от изданията са дигитализирани с цел опазване.

Колекция „Славика“ (1822 – 1922) представя редките и ценни издания в областта на славянската филология, съхранявани във фонда на Университетската библиотека. Тя съдържа 862 заглавия старопечатни издания, ръкописи на лекции, монографии. Изданията в колекцията са на 14 езика. Дигитализацията им е една от дългосрочните задачи на библиотеката и има за основна цел опазване на фонда.

„Чужди старопечатни, редки и ценни издания (XVI – XX)“ е една от най-ценните колекции на Университетската библиотека. Тя включва редица основополагащи научни издания в различни области на знанието като история, класическа филология, философия, математика, право и др. Изданията имат висока научна стойност и са ценен източник за университетските учени. Те подпомагат и учебния процес, предоставяйки възможност за изучаване на историята на дадена научна област.

⁶ Ангелова, Анна. Ръкописната етнографска сбирка от библиотеката на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. София : ЛИК, 2004. 151 с.

⁷ Images from Cornell's rare book and manuscript collections / Cornell University Library [онлайн]. Достъпно на: <http://rnc-images.library.cornell.edu/>

⁸ Embellished Title Pages (University of Illinois at Chicago) [онлайн]. Достъпно на: http://collections.carli.illinois.edu/cdm/landingpage/collection/uic_etp

„Фотографиите“, включени в дигиталните колекции са от личния архив на бележития фотограф Божидар Карастоянов, дарен на Софийския университет от неговата дъщеря. Така в университета са запазени емблематични кадри от втората половина на 30-те години на ХХ век, включително и редица фотографии, свързани с историята на университета.

Последната създадена колекция е „Периодични издания“. Тя съдържа емблематични списания и вестници. Към момента включва пълните течения на 7 заглавия. По инициатива на Богословския факултет и със съгласието на Светия Синод Университетската библиотека започна дигитализация на важното и изключително често използвано от теолозите периодично издание – „Църковен вестник“. То започва да излиза през 1900 г. Към момента са качени над 60 годишнини.

В средата на март 2018 г. в НАБИС репозиториум бе разработен статистически модул, който дава информация за ползваемостта на дигиталните колекции. За целия период от март до края на декември дигиталните ресурси са използвани над 35 000 пъти. Това утвърждава политиката на изграждане на дигитални колекции и правилния подбор на библиотечни ресурси, които да бъдат включени в тях.

Ил. 1. Статистика на ползваемостта на дигиталните колекции

От началото на годината дигиталните колекции са ползвани около 30 000 пъти, като най-много са използвани ресурсите от колекция „Автореферати на дисертации, защитени в СУ „Св. Климент Охридски“ (около 7600 пъти), следвана от колекция Учебна литература (близо 4000 пъти). Всички представени дигитални колекции са достъпни онлайн и потребителите лесно могат да достигнат до желаните издания чрез търсене както в НАБИС репозиториум, така и чрез електронния каталог на Университетската библиотека и чрез сводния каталог НАБИС.

Паралелно с богатите и разнообразни онлайн колекции Софийският университет работи усърдно и по изграждането и поддържането на една изключително ценна и специализирана

офлайн колекция – Зографската електронна научноизследователска библиотека. Нейното начало е поставено с подписването на договор между Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Зографската Света обител „Св. Великомъченик Георги Зограф“ през 2014 г. Манастирът предоставя за ползване на учените 286 дигитални копия на славянски ръкописи от неговите ценни фондове. От тогава всяка година към дигиталната колекция се добавят славянски ръкописи, притежавани от различни институции. Днес Зографската електронна научноизследователска библиотека предоставя над 650 славянски ръкописа от фондовете на 13 български и чуждестранни институции:

- Зографска Света обител „Св. Великомъченик Георги Зограф“;
- Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – от колекциите на Центъра за славяно-византийски проучвания „Акад. Иван Дуйчев“, Университетска библиотека (от фондовете на Централна библиотека и филиална библиотека „Теология“);
- Ватиканска апостолическа библиотека;
- Манастир Драгомирна (Румъния);
- Манастир „Св. Дионисий“ – Света Гора;
- Троянски манастир „Успение Богородично“;
- Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив;
- Национален исторически музей;
- Исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ – Кюстендил;
- Регионален исторически музей, отдел „Възраждане“ – Варна;
- Градски исторически музей – Самоков;
- Народно читалище „Съгласие 1896“ – Плевен ;
- Реймското евангелие, съхранявано в библиотеката на гр. Реймс, Франция.

Колекцията с дигитализирани ръкописи е предназначена за тесен кръг потребители. Тя може да бъде използвана във филиална библиотека „Филологии“. Търсена е основно от преподаватели и студенти от Факултета по славянски филологии, в който се намира и катедра „Кирилометодиевистика“. Част от академичния състав на катедрата работи заедно с монасите в манастира и активно участва в дейностите по дигитализиране и описване на ръкописите.

Колекцията се използва при специален режим. Ръкописите се съхраняват на сървър. Оборудвани са две работни места, които нямат връзка с интернет и нямат възможност за записване на данни на външни устройства. Могат да се използват неограничен брой ръкописи, но само на предназначените за целта компютри. С цел контрол от сървъра, на който се съхраняват дигиталните копия, се предоставя достъп до желаните ръкописи на съответния компютър. Потребителите попълват специални декларации, с които предоставят информация кои ръкописи са използвали, с каква цел и се задължават да изпратят копие от публикувана разработка, разглеждаща изследваните ресурси.

Ползваемостта на колекцията през годините е приблизително константна. Годишно се използват около 180 – 200 ръкописа. Най-голям интерес има към ръкописите на Зографската Света обител – около 90% от всички използвани ръкописи. Към колекцията проявяват интерес не само учени от България, но и от други държави. Според статистическите данни за 2018 г. колекцията е използвана от специалисти от Румъния, Сърбия и Русия.

Всеки потребител използва по няколко ръкописа. Колекцията предоставя отлични възможности за изследователска дейност чрез увеличаване на изображението, както и чрез съпоставяне на отделни ръкописи и текстове, чиито оригинали се съхраняват в различни институции. Интересен факт е, че ползваемост има и на ръкописи, които са достъпни и онлайн, именно поради осигурените условия за извършване на сравнителен анализ.

Съгласно подписания договор между Софийския университет и Зографската Света обител, Университетската библиотека предоставя в своя електронен каталог библиографски записи на ръкописите. Те са обособени в специална колекция „Зограф“. Потребителите могат да прегледат библиографските данни за всички ръкописи, предоставени от манастира в електронния каталог или да търсят по конкретно заглавие или ключови думи. На разположение на потребителите на Зографската стая има списък по институции с ръкописите, включени в колекцията.

Бързото разрастване на дигиталната колекцията и възможностите, които предоставя на учените, както и проявеният интерес затвърждават Зографската електронна научно-изследователска библиотека като ценен ресурс, изграждан, поддържан и предоставян от Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“. Продължава да се работи по добавяне на нови ръкописи, като за това съдействат и колегите от Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ и преподавателите от катедра „Кирилометодиевистика“.

Представените онлайн и офлайн колекции на Университетската библиотека са ценен ресурс за потребителите на библиотеката – учени и студенти. Те се използват активно, което е доказателство, че библиотеката има правилен подход в тяхното създаване и развитие.